

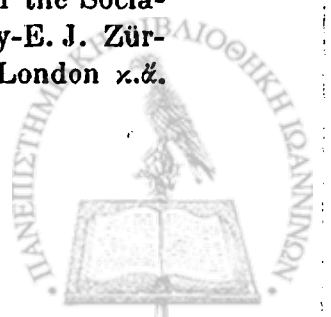
ΠΑΝΑΦΙΩΤΗΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

Ο ΡΗΓΑΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ

Ἡ σύζευξη ἐθνικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ζητήματος, ὅπως τὴν εἰσηγήθηκαν οἱ κυριότεροι ἐκπρόσωποι τῆς ἐλληνικῆς σκέψης κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, ἀντιμετωπίσθηκε πρόσφατα μέσα ἀπὸ μιὰ πολυσχιδῆ (θεματολογικὰ καὶ μεθοδολογικὰ) ἐρευνητικὴ συγκομιδῆ. Ἀπὸ τὴν ἀνασυγκρότηση αὐτῆς τῆς σύζευξης ἀναδύθηκε ἓνας Ρήγας μετὰ τὸν Ρήγα μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μορφές μεθερμηνείας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ του σχεδιασμοῦ, λαμβάνοντας ἢ ὄχι ὑπόψη τὰ ἀδιέξοδα πού ἤδη εἶχαν καταγραφεῖ ἀπὸ τὴν ἀναβολὴ τῆς πραγματοποίησής του καὶ τὶς ἀναπροσαρμογές πού τὸ γεγονός προϋπέθετε. Μὲ τὴν ἀνακοίνωση αὐτὴ θὰ προσπαθῆσω νὰ ἀναδείξω τοὺς ὅρους μεθερμηνείας τοῦ ἐπαναστατικοῦ προτάγματος τοῦ Ρήγα καὶ νὰ ἀποτυπώσω συναφῶς τὴν κύρια αἰχμὴ τῶν ρευμάτων σκέψης καὶ πρακτικῆς ὡς πρὸς τὴ νέα κοινωνία πού σκιαγραφοῦν καὶ πρὸς τὴν ὁποία κατατείνουν, πού κατέστησαν ἐφικτὴ τὴν εἰκόνα ἑνὸς Ρήγα μετὰ τὸν Ρήγα.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Ι. Κωλέττης ἀγορεύοντας στὴν Ἐθνοσυνέλευση στίς 14 Ἰανουαρίου 1844 στρέφεται πρὸς τοὺς ἑτερόχθονες ὡς ἐξῆς: «Οἱ ἀδελφοὶ οὗτοι ἔλαβον τὰ ὄπλα, ἠγωνίσθησαν καὶ ἐμόχθησαν ἐπὶ πολυετίαν, οὐ μόνον κατὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν καὶ Ἀσίαν, διότι καὶ ἐκεῖ τὸ ἄσμα τοῦ Ρήγα ἠκούσθη», δηλαδὴ «ἐν τῷ πνεύματι [...] τῆς μεγάλης ταύτης ιδέας [...] τὴν ὁποίαν εἰς αὐτὸ τοῦ Ρήγα τὸ τραγούδι εἶδομεν κατὰ πρῶτον ἐκπεφρασμένην». Ὁ Βελεστινλῆς, ὡς πρωτοουργὸς τῆς «μεγάλης ιδέας», ἐγγράφεται στὴν τροχιά πού καθιέρωσε ἡ Ἑλληνικὴ Νομοσχία μὲ τὴν ἀφιέρωση στὸν «πρό-

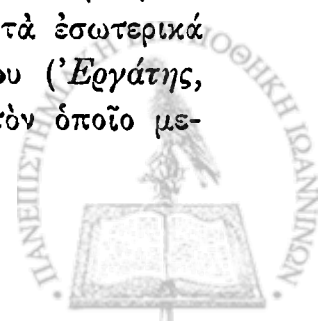
Γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση τοῦ κειμένου βλ. τὰ ἐξῆς δημοσιεύματά μου: Γιάννινα. Ἀπὸ τὸν Αθ. Ψαλλίδα στὸν Γ. Ἐλιγιά, Ἰωάννινα 1990. Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα, τόμος Α', Ἀθήνα 1990, σσ. 46-52. «Ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ ζήτημα στὴν ἐλληνικὴ σοσιαλιστικὴ σκέψη τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰώνα», στί: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Ν. Σβορώνου, Ἀθήνα 1992, σσ. 47-62. «The Role of the Greek Community in the Genesis and Development of the Socialist Movement in the Ottoman Empire: 1876-1923», στί: Μ. Tunçay-E. J. Zürcher, *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923*, London κ.ἄ. 1994, σσ. 77-88, 209-222.

δρομον μιᾶς ταχέας ἐλευθερώσεως τῆς κοινῆς Πατρίδος μας 'Ελλάδος» καὶ ἡ ὁποία ἀποκρυσταλλώθηκε μὲ τὴν ἀποτίμηση πῶς πρόκειται γιὰ τὸν «principal moteur de la première insurrection» ποὺ προετοίμασε τὴν «ἐπανάσταση καὶ τὸν πόλεμο τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν 'Ελλήνων» (Νικολόπουλος 1824). Ἡ διεκκυστίνδα ὡστόσο ἀπὸ τὸ αὐτοτελὲς ἐθνικὸ ἑλληνικὸ κράτος στὴ «Δημοκρατικὴ 'Ανατολικὴ 'Ομοσπονδία», ὅπως μετακινεῖται κατὰ τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '60, συνεπάγεται τὴν ἐπανακάλυψη τῆς βαλκανικῆς φυσιογνωμίας τοῦ Ρῆγα. Ἴδου πῶς καὶ γιὰ τὴν συντελέσθηκε αὐτὴ ἡ μετάθεση τῶν ἐνδιαφερόντων.

Ὁ Ζαγορίσιος Ζαχαρίας Σαρδέλλης, διευθυντῆς τῆς ἐφημερίδας 'Η Ἴρις ποὺ ἐκδίδεται στὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὸ 1867, συνδέεται μὲ τὴν ἐταιρεία «Δημοκρατικὴ 'Ανατολικὴ 'Ομοσπονδία» ποὺ εἶχε ἰδρυθεῖ λίγα χρόνια νωρίτερα στὸ Βελιγράδι, μὲ ὄργανο τὴν Confédération Orientale ποὺ ἐκδιδόταν στὴ Γενεύη ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Κουμανούδη. Πρωτεργάτης στὴ δημιουργία τοῦ ἑλληνικοῦ «κύκλου», ποὺ συγκροτεῖται τὸ 1868, ὑπῆρξε ὁ Ἐπτανήσιος ριζοσπάστης Παναγιώτης Πανὰς ποὺ ἤδη εἶχε ἀσπασθεῖ τοὺς συναφεῖς σχεδιασμοὺς τοῦ Mazzini. Ἡ κύρια στόχευση τῆς «Δημοκρατικῆς 'Ανατολικῆς 'Ομοσπονδίας», ὅπως τὴν καταγράφει ἡ Ἴρις (19-7-1869: 3-4), ἀφοροῦσε στὴν ἴδρυση «συνεταιρισμοῦ ἐλευθέρων δημοκρατικῶν μὲ μίαν κεντρικὴν κυβέρνησιν». Γιὰ τὴν εὐόδωση αὐτῆς τῆς προοπτικῆς ἡ αὐτονόητη προϋπόθεση ἦταν ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἀπελευθέρωση τῶν χωρῶν, ποὺ θὰ ἀπάρτιζαν τὴν ὁμοσπονδία, ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ. Ὅπως διευκρίνιζε τὶς ἑλληνικὲς ἀπόψεις ὁ Γ. Φιλάρετος, μέλος τοῦ «δημοκρατικοῦ» συλλόγου «Ρῆγας» ποὺ ἀποτελέσει τὴ «νόμιμη» ἐκπροσώπηση τοῦ ἑλληνικοῦ «κύκλου» τῆς ἐταιρείας, «ἐὰν οἱ Τοῦρκοι περιορισθῶσιν εἰς τὴν Θράκην λόγῳ κατοχῆς καὶ ἵνα ἀφαιρεθῆ ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου, δηλαδὴ ἡ ἀπόκτησις τοῦ Βοσπόρου, - οἱ Βούλγαροι, λαμβάνοντες τὴν ἀνεξαρτησίαν των, σταματήσωσιν εἰς τὸν ΑἼμον, - οἱ Ρωμοῦνοι - οἱ Σέρβοι - Καὶ οἱ Μαυροβούνιοι, κηρυττόμενοι ἀνεξάρτητοι, κανονίσωσιν ἐκ συμφώνου τὰ ὄρια των - καὶ τέλος οἱ Ἕλληνες ἀνακτῶντες τὰς νήσους, τὴν Ἡπειρον, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν καὶ Ἀλβανίαν ἀναλάβωσι τὴν προστασίαν τῶν ὁμοσπόνδων λαῶν, τότε ἡ Ἀνατολὴ δύναται νὰ εἰρηνεύσῃ».

Ὁ Πανὰς ἐπιστρέφοντας στὴν Ἑλλάδα θὰ συνεχίσει τὴν ἐκλαίτευση τοῦ προγράμματος τῆς «Δημοκρατικῆς 'Ανατολικῆς 'Ομοσπονδίας», μέσα ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες ποὺ διαδοχικὰ διευθύνει ('Εξέγερσις, Ἐργάτης καὶ Ρῆγας), ὑπογραμμίζοντας ὅτι ἀπὸ τὶς Ἄλπεις καὶ τὰ Καρπάθια ὡς τὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο θὰ μποροῦσε νὰ οἰκοδομηθεῖ μιὰ ὁμοσπονδία μὲ γνώμονα τὴν ἀρχὴ ὅτι «ἐκαστος δύναται ἐλευθέρως νὰ ρυθμίζη τὰ ἐσωτερικά του, συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς παραδόσεις» του ('Εργάτης, 24-9-1875: 1-2). Ὁ «δημοκρατικὸς» σύλλογος «Ρῆγας», στὸν ὁποῖο με-

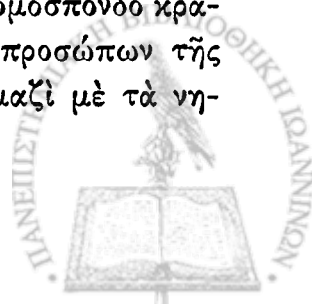

τεῖχαν καὶ ὀρισμένοι Ἡπειρώτες, ἀναγνώριζε ὡς «πατέρα τῶν ἰδεῶν του» τὸν ἔθνομάρτυρα Φερραῖο πού «ἐκήρυττε τὴν Ἑλλάδα μεγάλην ἀπὸ τοῦ Ἰστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου καὶ ἀδελφὴν τῶν ἀναξιοπαθούντων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, μεθ' ὧν ἠγνώνει νὰ τὴν συνδέσῃ ἐν δημοκρατικῇ ὁμοσπονδίᾳ». Πρόκειται γιὰ ἐνδεικτικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν εἰσήγησιν τοῦ Ρόγκου Χοῦδὰ στὴ συνεδρία τῆς 18ης Ἰουλίου 1879 (*Δημοσίευμα* 1879: 21, 22), μὲ ἀκροτελεύτια πρότασιν τὴν ἐξῆς ἀντιστροφῇ τῶν προτεραιοτήτων: «Βελτιώσατε πρῶτον τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν. Ἀπαλλάξατε τὸν τόπον ἀπὸ τοῦ μαραίνοντος αὐτὸν ὀλεθρίου συστήματος. Πείσατε τὸν λαόν περὶ τούτου, καὶ μετὰ ταῦτα λύεται φυσικῶς τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα, ἢ δὲ Ἑλλάς ἀπὸ δούλης καὶ κακοδαίμονος ἀναδείκνυται εὐδαίμων, ἐλευθέρη καὶ ἔνδοξος». Ἐχει προηγηθεῖ τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου πού μὲ τὴ συγκατάθεσιν ὄλων τῶν ἀντιπροσώπων - ἢ Τουρκία ἀπεῖχε - ἀποφασίστηκε τὸ 13ο πρωτόκολλο, στὸ ὁποῖο ἀπαιτοῦνταν μιὰ νέα διαρρύθμισις τῶν συνόρων στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία. Ἀκριβῶς ἓνα χρόνον ἀργότερα, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1879, καὶ ἀφοῦ εἶχε παραταθεῖ ἡ ἐκκρεμότητα ἐπίλυσις τοῦ ζητήματος τῆς ὀροθεσίας, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Τουρκίας πού ἀρνοῦνταν νὰ παραχωρήσῃ τὰ Ἰωάννινα στὴν Ἑλλάδα, ὁ σύλλογος «Ρήγας» σὲ διαδοχικὰς συνεδρίες συζήτησε τὸ θέμα: «Ὅποιον ὁδὸν ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ Ἑλλάς ἐὰν ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδιάσκεψις ἀποφασίσῃ παραχωρήσει τῇ Ἑλλάδι οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ΙΓ' πρωτοκόλλου, δηλαδὴ ἐὰν ἀποφασίσῃ νὰ περιτάμη τὰς ἐν Ἡπείρῳ παραχωρήσει μὴ δίδουσα οὐδὲν ἄλλο ἔδαφικὸν ἀντάλλαγμα ἢ καὶ δίδουσα». Ὁ Πανάς σ' αὐτὰς τὰς συσκέψεις, καταγγέλλοντας τὴν ἐπικρατοῦσα «πολιτικὴν παραλυσίαν», θεωρεῖ ὅτι τυχὸν συμφωνία μὲ τοὺς ὀρους πού προτείνει ἡ Τουρκία σημαίνει «ἐξαλβάνισιν» τῆς Ἡπείρου καὶ ἐπομένως «ἔγκλημα ἐσχάτης κατὰ τοῦ ἔθνους προδοσίας». Ἰδιαιτέρα ἐπιμένει στὴν τύχην τῶν Ἰωαννίνων πού θὰ μπορούσε νὰ ἀποκτήσῃ τὸ χαρακτῆρα τῆς «ἀγοραπωλησίας» λόγω τῆς ἀμεριμνησίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς εὐθύνης τῶν κυβερνώντων: «εἶδομεν τοὺς πολιτικούς ἅπαντας ἐκ περιτροπῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν, καὶ πάντας ὁμοῦ ἐν καιρῷ τῆς οἰκουμένης, καὶ χωρὶς νὰ εἴμεθα μάντιες δυνάμεθα κάλλιστα νὰ προῖδωμεν τὸ σημεῖον, ἄχρι τοῦ ὁποίου δύναται νὰ φθάσῃ ἡ ἐνέργειά των, προκειμένου περὶ ἔθνικοῦ ζητήματος». Ὁ «δημοκρατικὸς» σύλλογος «Ρήγας», μὲ τὰς θεωρητικὰς του ἀνησυχίας καὶ τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν, ἀποκαλύπτει τὸν τρόπο ἀξιοποίησις τοῦ ἔθνικοῦ ζητήματος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐκπροσώπων ἑνὸς κοινωνικοῦ ριζοσπαστισμοῦ, ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἀντιμάχονται τὴν διείσδυσιν τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, δίνοντας πάντως τὴν προτεραιότητα στὴν ἀντιμετώπισιν τῆς «ἐσωτερικῆς καταστάσεως». Ἔτσι θὰ ἐνισχυθεῖ ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὴν ἐπίτευξιν τῆς «Δημοκρατικῆς Ἀνατολικῆς Ὀμοσπονδίας», ἓνα σχεδιασμὸς γιὰ τὸν ὁποῖον εἶχαν μείνει σύμφωνοι ὁ Mazzini καὶ ὁ Μπακούριν.

Τῆ θέσῃ αὐτῆ τοῦ Χοῦδὰ εἶχε ἤδη διατυπώσει ὁ «Δημοκρατικὸς Σύνδεσμος τοῦ Λαοῦ» τῶν Πατρῶν πού ἔδωσε τὴν προτεραιότητα στὴν ἐπίλυση τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος μὲ τὴν προκλητικὴ ἐπισήμανση ὅτι οἱ «Τοῦρκοι δὲν εἶναι μονάχα στὴν Ἡπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ μέσα στὸ σπίτι μας. Κι ἂν ἔχουμε μυαλὸ ἀπὸ δῶθε πρέπει ν' ἀρχίσουμε τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα κι ὄχι ἀπὸ κεῖ ὅπου μᾶς λένε αὐτοὶ» (*Ἑλληνικὴ Δημοκρατία*, Μάιος 1877:2). Τὸ τελευταῖο σημεῖο ἀφοροῦσε τοὺς διαχειριστὲς τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος πού προέρχονταν ἀπὸ τὰ ἐναλλασσόμενα στὴν κυβερνητικὴ ἐξουσία κόμματα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦσαν τὸ «Ἀνατολικὸ ζήτημα» ὡς «βούκεντρο καὶ ὡς χαρτοπαίγνιο» κατὰ τὴν περίσταση. Στὸ ἴδιο κείμενο ἀσκεῖται κριτικὴ στὸ δεσποτισμὸ τῆς Ρωσίας, ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ προταχθεῖ ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἑκατομμυρίων «σκλάβων» τῆς γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐγγυηθεῖ τὴν ἐλευθερία ἄλλων λαῶν, καὶ συμπεραίνεται ὅτι μὲ τὴν ἀντιστροφή τῶν προτεραιοτήτων πού εἰσηγεῖται ὁ Σύνδεσμος, θὰ λυθεῖ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα «ὑπὲρ τοῦ Λαοῦ». Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές, πού κατὰ τὸν Α. Costa σηματοδοτοῦν τὴν ἐναρξὴ «τοῦ ἀγῶνα ἀνάμεσα στὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὴν κυρίαρχη τάξη στὴν Ἑλλάδα» (2880:274), μεταφράζονται γαλλικὰ τόσο στὸν *Le travailleur* τῆς Γενεύης (Αὐγ. 1877: 24-26) ὅσο καὶ στὸ *Bulletin de la Fédération Jurassienne* (26-8-1877:8). Ὁ Σύνδεσμος εἶχε ἀναπτύξει τακτικὴ ἀλληλογραφία μὲ τὸ ἐντυπο αὐτό, στὸ ὁποῖο εἶχε ἐπικριθεῖ ἡ ἀρθρογραφία τοῦ *Vorwärts* πού «παρεκτρέπεται λόγω τοῦ μίσους ἐναντίον τῆς Ρωσίας» καὶ δὲν ἐνθαρρύνει ἔτσι τοὺς ἀγῶνες τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (28-10-1877 2-3), καὶ εἶχε ἀναθέσει στὸν Costa νὰ τὸν ἐκπροσωπήσει στὸ 8ο συνέδριο τῆς «Association Internationale des Travailleurs», πού συνῆλθε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1876 στὴ Βέρνη καὶ ἔκανε δεκτὸ τὸ ψήφισμα τῶν Perron, Joukowsky καὶ Gulillaume γιὰ τὸ «ἀνατολικὸ ζήτημα» (1876).

Ἔρχομαι τώρα στὸν Παῦλο Ἀργυριάδη πού μετὰ τὴν Κομμούνα ἐγκαθίσταται στὴ Γαλλία καὶ μετέχει στὸ «Congrès des orientalistes» (μὲ προεξάρχοντες τοὺς V. Hugo, L. Blanc καὶ L. Gambetta) πού συνῆλθε στὸ Παρίσι τὸ 1873. Ταυτόχρονα μὲ τὴ σταδιοδρομία του στὸ *Partie Ouvrier Français* δραστηριοποιήθηκε στὴ «Ligue internationale de la Paix et la Liberté» καὶ στὴν «Comité des orientalistes», ἰδρύοντας ὁ ἴδιος τὸ 1894 τὴν «Ligue pour la Confédération Balkanique». Σύμφωνα μὲ τὸ τρίτο ἄρθρο τοῦ καταστατικοῦ τῆς, οἱ λαοὶ πού θὰ τὴν ἀπαρτίσουν εἶναι ἡ Ἑλλάδα μαζί μὲ τὴν Κρήτη, ἡ Σερβία μαζί μὲ τὴ Βοσνία καὶ τὴν Ἑρζεγοβίνη, ἡ Βουλγαρία, ἡ Ρουμανία, τὸ Μαυροβούνιο, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἀλβανία πού θὰ σχηματίσουν ἕνα ἐλεύθερο καὶ ὁμόσπονδο κράτος, ἡ Θράκη μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἔδρα τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βαλκανικῆς Ὀμοσπονδίας, ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία μαζί μὲ τὰ νησιὰ τῶν παραλίων τῆς (1894).

Ὁ Ἀργυριάδης βέβαια θὰ κατανοήσει σύντομα τὶς δυσοίωνες προοπτικὲς γιὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ σχεδιασμοῦ, ὅταν θὰ γίνῃ ξανὰ ἀντιληπτὴ ἡ σκοπιμότης τῆς παρέμβασιν τῶν εὐρωπαϊκῶν «Μεγάλων Δυνάμεων» στὴν κρητικὴ ἐξέγερσιν τοῦ 1897 καθὼς καὶ οἱ ἀναστολὲς ποὺ προξενοῦσε ἡ στρατηγικὴ προτεραιότητα τῶν σοσιαλιστῶν αὐτῶν τῶν χωρῶν ὡς πρὸς τὴ διευθέτησιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἄν γιὰ τὴν ἡγεσίαν τῆς Διεθνοῦς ἢ ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνικοτήτων, ποὺ θὰ υἱοθετηθεῖ στὸ συνέδριον τοῦ Λονδίνου (1896), ὑποτάσσεται σὲ «κάθε περίπτωσιν» στὶς ἀνάγκας τοῦ διεθνοῦς ἐπαναστατικοῦ κινήματος, στοὺς κόλπους ὡστόσο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας ὁ Bernstein (1896/1897) ἔθετε μὲ διαφορετικὸ τρόπο τὸ Ἀνατολικὸ ζήτημα, ὑποστηρίζοντας τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν καὶ ἀρνούμενος νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν καθιερωμένη ἐκτίμησιν ὅτι ἡ Τουρκία θὰ ἀναχαίτιζε τὸ ρωσικὸ ἐπεκτατισμὸ. Πρὸς τὴν ἴδιαν κατεύθυνσιν θὰ στραφεῖ καὶ ἡ R. Luxemburg ἀναγνωρίζοντας, παρὰ τὴν ἐπιμονὴν της νὰ προτάσῃ τὸ κοινωνικὸ σὲ σχέσιν μὲ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα, ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία πνέει τὰ λοῖσθια μὲ ἀποτέλεσμα ἢ κατάτμησίν της σὲ ἐθνικὰ κράτη νὰ κρίνεται «ἀναγκαία γιὰ τὴν ἱστορικὴν πρόοδον».

Ὁ Ἀργυριάδης ἐπομένως, ἂν μάλιστα προσθέσουμε τὴν ἐνθερμὴν συνηγορίαν τῶν ἰταλῶν σοσιαλιστῶν γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν ἐπίλυσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος δὲν ἦταν ὁ μόνος ποὺ ἀπλῶς λόγῳ καταγωγῆς δὲν συναينوῦσε στὴ διατήρησιν τοῦ status quo ὡς ἀναπόφευκτον τιμήματος γιὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς ρωσικῆς ἐπέκτασης: «οἱ δύο δεσπότες τῆς Ἀνατολῆς συνασπίσθησαν· ἡ δημοκρατία τῆς Εὐρώπης πρέπει ἐπίσης νὰ τοὺς πολεμήσῃ συμπαραταγμένη καὶ ἐνωμένη» (1897).

Στὶς τελευταῖες λοιπὸν δεκαετίες τοῦ προηγούμενου αἰῶνα συγκροτεῖται ἓνας Ρήγας μετὰ τὸν Ρήγα, προπομπὸς καὶ συνάμα καθοδηγητὴς τῆς «Βαλκανικῆς Ὀμοσπονδίας» καὶ ὄχι ἀπλῶς «σπορέας» τῆς ἐθνεγερσίας τῶν Ἑλλήνων. Τίθεται πάντως ἀπὸ τὴν ἀρχήν, σ' αὐτὴν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως, τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὴν ἐθνικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ὀλοκλήρωσιν, χωρὶς ὅμως νὰ προβληθεῖ κάποια συνεκτικὴ ἐπεξεργασία γιὰ τὸ φαινόμενον τοῦ ἔθνους καὶ μὲ ἀπαραγνώριστὴ τὴν προτεραιότητα ἐπίλυσιν τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον προεξοφλεῖ ἔτσι τὴν συναδέλφωσιν, μὲ μορφήν ὀμοσπονδίας, τῶν λαῶν.

Στὴν εἰδικότερην μορφήν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐπιβεβαιωνόταν στὰ μάτια τῶν Ἑλλήνων σοσιαλιστῶν ὁ διαφορετικὸς χρόνος διεργασιῶν καὶ ἀνισθ. σημασία τῆς ἐθνικῆς (ἀκόμη καὶ σὲ μιὰ εὐνοϊκῇ διεθνῇ συγκυρίᾳ) καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀλοκλήρωσιν, γεγονὸς ποὺ δὲν ἐπέτρεπε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἢ πρώτη ὡς ἐφαλτήριο γιὰ τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς δεύτερης. Μὲ ἀναλυτικὰς κατηγορίας τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν, στὴν ἀρθρωσιν τῆς συνολικῆς τοῦς πρότασιν γιὰ τὴν νέα κοινωνία ποὺ θὰ ἀποκλεί-

ει τὴν ἐπιστροφή στὶς συνθήκες σχηματισμοῦ τῆς ταξικῆς τῆς διαίρεσης, διαπιστώνεται ἡ ἐνιαία προοπτικὴ ἔθνους καὶ κράτους καὶ ἡ δυνατότητα ἀναπαραγωγῆς, τώρα πιά μέσα σὲ εὐρύτερα γεωγραφικὰ ὄρια, τῶν δομῶν τῆς ἴδιας ταξικῆς κοινωνίας. "Ὅπως ἔγραφε τὸ *Νέον Φῶς* τοῦ Πύργου, παρῆλθε ἡ περίοδος τῆς «μεγάλῃς ἐθνικῆς ιδέας» καὶ διανύεται ἡ ἐποχὴ τῆς ἀποκατάστασης τοῦ ἀνθρώπινου γένους ποῦ θὰ σφραγισθεῖ μὲ τὴν ἀλληλεγγύη «ἐναντίον τῆς αἰσχροῦς καὶ ἀνάνδρου τυραννίας τοῦ Κράτους» (18-10-1898:2). Γιὰ τοῦτο ἀντιμετωπίζεται ὡς ἐντελῶς ἀμελητέο τὸ ἐγγεῖρημα νὰ καθορισθοῦν ποιοὶ εἶναι «Ἕλληνες» - οἱ «ἐν Τουρκίᾳ ἀδελφοὶ μας ἢ ἀλλαχοῦ» - καὶ προέχει ἡ ἀποδοκιμασία τῶν συμπατριωτῶν μας Τούρκων ἢ Ἑβραίων ποῦ μὲ τὸ ληστρικὸ καὶ καταπιεστικὸ τους ἔργο ἀναστέλλουν τὴν πραγματοποίησιν τῆς κοινωνικῆς εὐταξίας.

Μὲ τὴν ἐναρξὴ τοῦ νέου αἰῶνα πεθαίνει ὁ Argyriadès καὶ τερματίζεται ἡ διακριτικὴ του ἐπιρροὴ στὰ ἑλληνικὰ δρώμενα, ὁ Δρακούλης προγραμματίζει τὴν ἔκδοσιν τῆς *Ἐρευνας* μὲ στόχο τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν πληγῶν ποῦ ἀπειλοῦν τὸ «συμφέρον τῆς ἐθνικῆς ἀνεξίτητος», οἱ ἀναρχικὲς κινήσεις τῆς Πελοποννήσου φυλλορρόησαν καὶ ὁ Καλλέργης σὲ λίγο ἀποσύρεται ὀριστικὰ στὴν Κρήτη. Μόνος σχεδὸν ὁ Μαρίνος Ἀντύπας, ποῦ εἶχε ἀγωνισθεῖ στὴν Κρήτη τὸ 1896 καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος πρωτοστατεῖ στὴν Ἀθήνα σὲ συλλαλητήρια ἐναντίον τῶν παραγόντων τῆς ἡττας τοῦ 1897, εἰσηγεῖται τὴν ἐξισορρόπησιν τοῦ κοινωνιστικοῦ ὁράματος μὲ τὴν περιφρούρησιν τῶν «δικαίων τοῦ ἑλληνισμοῦ» (23-4-1905:1-2). Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν στὸ Γουδί καὶ κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους ἡ σχέση ἐθνικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ζητήματος θὰ ἀναζητηθεῖ σὲ νέες βάσεις, ἰδίως ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὲς ἐκείνους ποῦ μποροῦσαν νὰ ἔχουν ἀκόμη μία ὀρισμένη λειτουργία στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ σκηνή. "Ἢδη ὁ Σκληρὸς εἶχε συνδέσει τὸν «ἐσωτερικὸν πόλεμον» τῶν κοινωνικῶν τάξεων μὲ τὴν καλύτερη στρατιωτικὴ διοργάνωσιν τῆς χώρας, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐκπληρωθεῖ ἡ ἐθνικὴ τῆς ἀποστολὴ ποῦ εἶναι «ὄχι μόνον δι' ἡμᾶς ὄλους, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν κυριαρχοῦσαν τάξιν μας εἰλικρινῆς ἐπιθυμία καὶ ιδεῶδες» (1907).

Σ' αὐτὴ τὴ δέσμη προβληματισμῶν ὁ Ρήγας ἀνήκει στοὺς «λογίους τοῦ ἔθνους» ποῦ προετοίμασαν τὸ Εἰκοσιένα, τὸ ὁποῖο «κατὰ βάθος» ἦταν «ἀστικὴ ἐπανάστασις», κατὰ τὴν ὑπόμνησιν τοῦ Σκληροῦ. Μετὰ τὶς συνδιασκέψεις τῶν βαλκανικῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων (ἰδίως τῆ Β', ποῦ συνῆλθε στὸ Βουκουρέστι τὸ 1915) καὶ προφανῶς μετὰ τὴν ὀργανικὴ προσχώρησιν τοῦ ΣΕΚΕ(Κ) στὴ «Βαλκανικὴ Κομμουνιστικὴ Ὀμοσπονδία», ὁ Βελεστινλῆς θὰ ξαναφορέσει τὴ βαλκανικὴ του πανοπλία. Τοῦτο βέβαια ἀποτελεῖ θέμα μιᾶς ἄλλης ἀνακοίνωσιν.

